

SZÁSZ Zoltán

A harmónia terrorja

A mai történetírói irányzatok között – az ezredforduló szellemi életérzését elég jól kifejezően – erős, s várhatóan tovább erősödik az a „posztmodern” felfogás, mely szerint történelem „mint olyan” talán nincs is, inkább csak történelemről szóló előadások (narrációk) léteznek, amivel a tudós szerzők, kutatók kísérleteznek az olvasók boldogítására.

Erdély, sok évszázadon át három nép s egy pár kis néptörzsek házája, egyenesen kínálja magát mint példát, anyagot arra, hogy a posztmodern felfogást igazolja is, ajánlja is. A magyar, román, de még a szász történetírásban is tagadhatatlanul az etnocentrikus megközelítés dominál, noha spekulatív logikai következtetés szerint ez utóbbiak lennének elsősorban hivatottak Erdély transznacionális múltképeinek megérzésére és kimunkálására. (Csak hát erdélyi szászok „már nincsenek”.) A *Provincia* körkérdése szerint Erdélynek mindmáig „csak részleges történelmei vannak”. Nyilván nem arra gondol Molnár Gusztáv és Ovidiu Pecican, hogy nincs megírva a régió múltja a maga extenzív totalitásában, hanem az említett etnocentrikus szemléletmódra. Ennek a meghaladását sugallja a kérdés, melyre szinte lehetetlen, de semmiképpen sem „illő” nemmel válaszolni. Különösen nem a 21. század elején.

Csak hogy a történelmi-politikai realitások közbeszóljanak. Erdély nagy közösségei igen régóta, de ma mindenképpen elsősorban etnikai-nemzeti meghatározottságúak, ha nagyon is változó, sokféle identitást hordozó tartalmakkal. Ezen közösségek múltjának, a nemzetek előzményeinek rekonstrukciója megkerülhetetlen, bármennyit vitakozzunk a történetírás „nemzeti látószögének” problémáiról, a nacionalista történetelmélet kártékonyágáról, túlhataldottságáról, abszurditásáról...

Önmagában nem baj az etnocentrikus megközelítés. A természettudomány is különféle szempontok és módszerek szerint vizsgálja anyagát. A problémát az okozza, ha egyetlen megközelítésmódot tart kutató és közönsége egyedül üdvöztetőnek, egyetlen legitimnek. Az 50-es évek félmarxista történetírása elvben megpróbált felülemelkedni a nemzeti ideológián, Erdély vonatkozásában azonban ebből semmi pozitív fejlemény nem következett. Az 1960-ban publikált *Din istoria Transilvaniei* c. szintézis marxizáló frazeológiával egy románcentrikus Erdély-múltat produkált ugyan, amiben azonban – úgy vélem – az erdélyi románság sem ismert magára, a magyar kiadáshoz pedig egyenesen bővíteni kellett a szöveget ahhoz, hogy a „futottak még...” tudósításon túl is legyen valami kevés róluk.

A politikai műfelháborodást kiváltó, általunk írt 1986-os háromkötetes *Erdély története* akkori szaktudásunk szintjén „egységben tárgyalta” magyarok, szászok, románok történetét, de nem próbált a három etnikumból olyan ötvözetet olvasztani, amilyen biztos, hogy sosem létezett. Erdély népeinek egymáshoz való viszonyát a konfrontációk és kooperációk összefonódása és váltakozása kísérte végig. A történetírás nem engedhet a „harmóniaterrornak”, bármilyen szép is lenne egy idillikus tabló festése, de nem menekülhet a nemzeti ideológiák bírálatának egérlyukjába sem, bármennyire is nélkülözhetetlen része ez a tudomány és a társadalom fejlődésének.

Régi meggyőződés volt – s ez óvatos fogalmazásban benne is van az *Erdély története* előszavában –, hogy eljön az az idő, amikor magyar, román és szász történetírók együtt írják meg Erdély történetét. Eljön, de még várni kell rá. A magyar és román történetírás ma sincs szinkronban egymással, s ami ennél nagyobb jelentőségű: az „erdélyi kérdés” – azaz a magyarság kollektív fejlődési lehetőségeinek biztosítása – az 1989 utáni nagy előrelépés ellenére még nincs megoldva. Ez nem kedvez a szintetizáló munkának (ha azt komolyan gondoljuk). Külföldi kutatóknak ma jobb a helyzetük, s rájuk figyelniük kell.

Persze a történetírás, ha áttelesen is, de hozzásegíthet a ma folyamatainak jobb megértéséhez, korrekciós lépésekhez. Varázsszert nem látok. A szakszerűsítés erősítése, a régi sztereotípiák újraelemzése – lebontása, az európai történetírásba való lehető legjobb integrálódás, tehát a türelmes építőmunka az, amely megteremtheti egy olyan Erdély-történet készítésének feltételeit, amelyben egységben és különbözőségeinkben együtt jelennek meg e történeti régió népei.

Az előrelépéshez sok munkára van szükség. Például a rendi társadalom jobb megismerésére, a román nemesség (megkezdett) vizsgálatára, a modernkori román parasztság világának folyamatban lévő, ígéretes kutatására, regionális elemzésekre, a gazdasági folyamatok transzietikus, de nem desztillált növekedési trendeként való vizsgálatára, az etnoszociális munkamegosztások rekonstrukciójára, lokális identitások feltárására, szakszerű egyháztörténetekre, apológiamentes intézménytörténetekre. Hogy ne három egyformára szabott, „kiegyenlített” történelmet akarjunk egymáshoz illeszteni. A történeti múltat nem lehet diplomáciai alkudozásokban rekonstruálni, de a „másik” iránti empátia azért követelmény lehet.

Hogy mikor lesz ez? Nem tudom. De talán bízunk abban, hogy nem csak a történelem, hanem a történetírás is hozhat váratlan fordulatokat. Az idő mindenesetre sűrű. Nem várhatjuk meg, hogy utódaink már csak rekvizietet írassanak egy hajdanvolt, sokszínű, a Keleti Svájc lehetőségét rejtő régióról.

1940, Kolozsvár; MTA Történelemtudományi Intézet, igazgató; *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. VII. (1914–1916), szerk. Kemény G. Gábor, Szarka László, Szász Zoltán, Budapest, 1999.

Daniel BARBU

A történetírás és a nemzeti hovatartozás viszonya

1. A kérdés a történelem műhelyén kívül elhelyezkedő, bizonyosfajta történetírás politikát meghatározni képes fórum létét sugallja. Holott a történetírás ma már nem válaszol ilyen kihívásokra, mert általában elfogadott, hogy a *történelmi tárgy*, intellektuális tárgyként, nem eleve *adott*. Más szóval nem létezik eleve meghatározott történelem, csak például Erdélynek vagy az erdélyi magyaroknak, az erdélyi románoknak, szászoknak, cigányoknak, örményeknek a történelme. Vagy ha egy ilyen történelem megalkotását valamilyen közösségi – politikai vagy más természetű – fórum javasolná, az elemi szakmai etikának arra kellene készítenie a történetírókat, hogy visszautasítsa az ilyen javaslatot. Mert ma a történetírás az egyedüli legális és autonóm fórum, amely egy történelmi tárgyat – ha az tudományos – *felépíthet*. Eppen ezért azt hiszem, hogy a kérdést újra kellene fogalmazni: mikortól írhatjuk meg az erdélyi nemzeti közösségek történelmét? Melyik az a pillanat, amelytől például a románok, Erdélyben, olyan *nemzeti közösséget* alkotnak, amelyben a nyelvi és nemzetiségi hovatartozás tudata – mind a románok, mind pedig a többi etnikai csoport szemében – nemcsak meghatározó, hanem elengedhetetlen társadalmi kötelességet nyilváníthat meg? Csak attól a pillanattól kezdve írható meg az *erdélyi románok történelme*. Addig csupán Erdély politikai, társadalmi, gazdasági történelméről lehet szó, egyháztörténelméről, az erdélyi jog, a magánélet, a művelődés, az építészet, a közállapotok, a Porthoz való viszony, a Moldvával való háborúk, az Itáliával való intellektuális kapcsolatok történelméről. Mindezekben a történelmekben az atény, hogy a múlt egyik többé-kevésbé számottevő személyisége magyar, román vagy szász, csupán annyiban lenne fontos, amennyiben a dokumentumok politikai, társadalmi, gazdasági, jogi, vallási, intellektuális, katonai stb. szempontból kidomborítják ennek az identitásnak a jelentőségét. Ma már nem lenne szabad politikai szempontból kívánatosnak vagy időszerűtleneknek tartani a történelmeket, hanem

csupán maguknak a történészeknek a függetlensége által meghatározott intellektuális és tudományos eljárásoknak. A nemzetek, köztük a magyar és a román is, a közelmúlt *politikai termékei*. A *nemzetudat* gyártási receptjébe belekerült a történelmi emlékezet is. A XIX. és XX. század folyamán a nemzetek, különösen azok, amelyeket elítélték elköteleztek a „visszaszerzés politikájának” (Andrew János megfogalmazása szerint), mint az „évezredes” magyar és a „2050 éves” román, gyakorlatilag történelmietlen entitásokként jelentkeztek, *ab initio* dyanokként, amelyekre a nyelv, a hagyományok, a jelleg és a kultúra egysége és egységessége s még inkább a saját történelmi küldetés jellemző. Ilyen elképzelésekre már nincs szüksége a mai történetírásnak, csupán mint a történelemkutatás tárgyának elnevezésére.

Ezért azt hiszem, hogy az egyedüli *történelmek* – a többes szám jelen esetben nemcsak fontos, hanem elengedhetetlen is –, amelyek

makívánatosak, azok, amelyek képesek válaszolni magának a történetírásnak, a használt módszer és azon képessége alapján megfogalmazott kérdéseire, hogy önmaga határozza meg kutatásának tárgyát. 2. Egészen az 1700-as évek körüli időszakig Erdély „transzietikus” történelmének nem kellene nagyobb episztemológiai és módszertani nehézségeket okoznia. Csupán a Habsburg-uralommal kezdődően – és leginkább ennek következtében – lehetne felsorakoztatni legálisan az „etnikai” történelmeket abban az értelemben, hogy (erdélyi kifejezéssel élve) a „regnikuláris”-hoz való tartozást, bármilyen hierarchikus és diszkriminatív volt is az, fokozatosan az etnikai hovatartozás helyettesítette. A XVIII., XIX. és XX. században a nyilvánvaló és közvetlen „transzietikus” történelem a politika, a birodalmi tartomány, a magyar állam, Nagy-Románia, a totalitárius rendszer, a posztkommunista korszak történelme lenne. E mellett a – jog, az intézmények, az események, a forradalmak stb. – „nemzetekfölötti” történelem mellett az „interetnikai” történelem is megjelenhetne – a társadalmi viszonyok, a kereskedelem és az ipar, a válásfelekezések, a szövetségek, az intellektuális környezet történelme –, ami nem lenne más, mint a kölcsönhatásokat vagy ahogy ma mondják, a párbeszédet figyelembe vevő, párhuzamos történelem. 3. Ilyen kérdésre válaszolni nem jelent mást, mint érvényesnek tartani azt a hipotézist, hogy az etnicitás meghatározza a történelmi reflexiót. Holott az egyetlen, megfelelően átfogó, a történetírás *pártatlanságát* általánosan elfogadható feltétel az, amely az egyéni emlékezet fölé való felemelkedést követeli meg. Szigorúan véve tehát a történetírás számára közömbösnek kellene lennie, hogy román-e vagy magyar, abban az értelemben, hogy hovatartozásának és identitásának egyéni emlékezete a helyes történelmi kutatás esetében nem jöhet számításba. Amikor történelmet ír, a történészek tilos élnie a „hazafias érzelmek” jogával. Az etnicitás a történészek számára nem premissza – vagy legalábbis nem lenne szabad annak lennie –, hanem kutatási tárgy.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

1957, Bukarest; Bukaresti Egyetem, Politikai Tudományok Kara, professzor; Politikai Kutatóintézet, igazgató; *Firea românilor*, Bukarest, 2000, *Oarologie constituțională românească*, Bukarest, 2000.

JAKÓ Klára

Tudomány vagy a politika szolgálata

1. Kívánatosnak természetesen kívánatos lenne egy olyan Erdély-történet megírása, mely valamennyi itt élő/élt közösség múltját vizsgálja, átfogná. Ez a szaktudományi szempontok kielégítése mellett kedvező hatással lehetne a társadalom egészének történelmi tudatára (ha a szöveg népszerűsítő formában, több nyelven is megjelenne). 2. Ennek a valóban nagyon kívánatos tervnek a megvalósulása nem ígérkezik túl egyszerűnek.

Természetesen a már meglévő előtanulmányok felhasználásával, de ugyanakkor további korszerű módszerekkel végzett kutatások eredményeinek beépítésével lehetne elvégezni ezt a munkát.

Ennek a feladatnak az elvégzésére olyan szakembergárdára lenne szükség, amely (tagjai közül ki-ki a maga szakterületén) otthonosan mozogjon az Erdélyre vonatkozó teljes szakirodalomban (tehát első kézből ismerje a vonatkozó román, magyar, német történeti műveket). Ugyanakkor legalább ennyire fontos, hogy a kutatók közvetlenül meg tudják közelíteni, szövegeket, forrásokat. Ez pedig Erdély múltjának esetében elsősorban latin, magyar, német, román és ósláv nyelvismeret tesz szükségessé. Enélkül csak egyes részletekben képzelhető el az előrehaladás az erdélyi történelem kutatásában. Úgy vélem, ezen a téren, azaz a megfelelően képzett kutatók kinevelésében is nagyon sok még a tennivaló: elsősorban az egyetemi történetészkutatásban lenne szükség sokféle (szemléleti, módszertani) változtatásra. Nagyon kívánatos lenne e célok elérése érdekében az is, hogy az Erdély történetének kutatásában alapvető fontosságú közgyűjteményekben (levéltárakban, könyvtárakban) olyanok dolgozzanak, akik maguk is szakemberei az erdélyi történelemnek, és rendelkeznek a már fentebb említett nyelv- és ezekhez kapcsolódó paleográfiai ismerettel. Enélkül az itt őrzött anyagok lassan elnémulnak, hozzáférhetetlenné, megközelíthetetlené válnak a kutatók számára.

Ugyanakkor egy ilyen mű megszületésének alapfeltétele az anakronisztikus szemlélet maradéktalan felszámolása. Ez a magától érteendő követelmény ugyanis az Erdély múltjával foglalkozó munkák közül még csak nagyon kevésben érvényesül. Ha ugyanis a különböző történeti jelenségeket, folyamatokat nem az adott korok politikai-gazdasági társadalmi-szemléleti valóságába ágyazottan vizsgálják, ha-